

Ptáci valašských pastvin a luk

II. Nepěvci

Karel Pavelka

Předcházející díl příspěvku pojednával o pěvcích. Na valašských loukách a pastvinách se ale vyskytuje celá řada dalších ptačích druhů z jiných ptačích řádů. Jde o druhy větší a často s noční aktivitou, takže přes den je možné je vidět jen ojediněle.

Jedním z těch denních je dravčík **poštolka obecná** (*Falco tinnunculus*), známý lidem především z měst. Obě pohlaví se liší zbarvením – samec má šedé temeno a týl hlavy a šedý ocas s černou páskou na konci, vrchní část těla je cihlově červená s černohnědým skvrněním. Samice je svrchu hnědá s osténkovými skvrnami, ocas je rovněž hnědavý s podélnými hnědými proužky. V otevřené zemědělské krajině hnízdí na rozptýlené rostoucích stromech, v liniové stromové zeleni i v malých lesíčkách, často na hnízdech postavených jinými ptačími druhy (především na hnízdech vrány a straky). Poměrně ochotně hnízdí i v budkách. Díky tomu je možné dosáhnout zvýšení její početnosti v místech, kde je nutné zredukovat početnost hraboše polního a snížit jeho škody na polních kulturách. Tímto způsobem se podařilo zvýšit početnost poštolky v Polabí koncem 80. let 20. století až trojnásobně (Plesník, 1987). Její potravou jsou především drobní hlodavci, nejčastěji hraboš polní, ale loví také větší hmyz, v menší míře i ptáky, plazy a měkkýše. K lovu ptáků přechází pouze v letech s minimem výskytu hraboše polního. Po kořisti pátrá poštolka z vyvýšeného místa nebo při třepotavém letu na místě. Většina naší populace je tažná a na zimu odlétá jižním až jihozápadním směrem – naši ptáci zimují v poměrně rozsáhlém území Středomoří od Itálie přes Maltu až po severní a západní část Afriky. V zemědělské krajině Valašska se vyskytuje rozptýleně v závislosti na charakteru nelesní zeleně a také početnosti hraboše polního.

Křepelka polní (*Coturnix coturnix*) je veřejnosti poměrně známý zástupce ptačí říše z řádu hrabavých. Lidové vyjádření jejího hlasu průpovídka „pět peněz“ vystihuje sice rytmus hlasu, ale ne jeho znění, které lze charakterizovat slabikami „hut hut““. Pravidelně se ozývá nejen ve dne, ale i v noci. Podobně jako chřástal polní i ona doplatila na intenzifikaci zemědělství v druhé polovině 20. století a její početní stavy se následně prudce snížily. Zlepšení nastalo až po roce 1989 a v současnosti se již často ozývá především z polí. Vzácněji je však možné ji zastihnout i na loukách nebo pastvinách. Původně jde o stepního a lesostepního ptáka. Naši ptáci jsou tažní a zimují ve Středomoří a v severní Africe, do níž táhnou přes Itálii a Francii. V době tahu od srpna do října lze křepelky slyšet i uvnitř větších měst na střechách domů.

Krutihlav obecný (*Jynx torquilla*) (Foto K. Pavelka)

Na Valašsku se v 70. letech 20. století druh vyskytoval v hnízdním období pouze ojediněle, zatímco počátkem 90. let 20. století její početnost stoupla na 90–140 volajících samců, v roce 2000 při celoplošném mapování okresu Vsetín bylo dokonce sečteno dosud nejvíce: 250 volajících samců (Pavelka et al., 1996–2001). Početní stavy křepelky se ovšem vyznačují značnými výkyvy.

Chřástal polní (*Crex crex*) je tajemným a zvláštním obyvatel pastvin a luk z řádu krátkokřídlých. Jde o celosvětově ohrožený ptačí druh – u nás je zařazen do silně ohrožených druhů. Jako ostatní příbuzné druhy se projevuje především v noci, ale je možné jej zaslechnout nebo spatřit i ve dne. Za soumraku a v noci nás na sebe upozorní drsným, neustále opakovaným dvouslabičným „répréprépré“. Je štíhlejší koroptve, zbarvení je žlutohnědé, na hřbetě podélně tmavě skvrněný, křídla jsou hnědá. Obě pohlaví jsou zbarvena stejně. Obývá především extenzivně využívané louky a pastviny a také dlouhodobě nekosené louky. Důležitá je pro něj přítomnost mokřin, pramenišť. Vegetace musí mít výšku aspoň 20 cm, aby dobře kryla, a zároveň nesmí být příliš hustá, aby chřástalům umožňovala dobrý pohyb. Jde o polygamní druh – samec tedy hnízdí s více samicemi. Hnízdí dvakrát ročně, od půle května do půle července. Hnízdo je na zemi v bylinném porostu. Hnízdní kotlinka je pouze vystlaná trávou, kořinkami a mechem. Po snesení vajec samice opouští lůžko a lákají další samice nebo se přesouvají na desítky i stovky kilometrů od původního hnízdiště.

Chřástal polní se živí především živočišnou potravou – různými bezobratlými živočichy a hmyzem. Z hmyzu zaujímají velkou část sarančata, škvory a brouci. Rostlinnou složku potravy představují především semena a zelené části různých trav a plevelů.

V souvislosti se změnami zemědělského hospodaření došlo u nás ke změnám rozšíření druhu. Původně hojný obyvatel nížinných luk z nich v druhé polovině 20. století vymizel kvůli intenzivnímu zemědělství a přeměně luk a pastvin na ornou půdu a přesunul se do středních a vyšších poloh. Po roce 1989 se změnami hospodaření přibyl druh v podhůří a objevil se i v nížinných polohách.

Na Valašsku byly velké koncentrace volajících samců zjištěny v katastru Velkých Karlovic, Nového Hrozenkova, Zděchova, Huslenek, Vsetína, Dolní a Prostřední Bečvy (Pavelka et al., 2001). Početnost však silně kolísá i z roku na rok – zjištěná početnost na Valašsku v letech 1995–2004 při intenzivním nočním mapování činila 85–276 volajících samců.

Čejka chocholatá (*Vanellus vanellus*) byla dříve hojně se vyskytující ptačí druhem především v nižších polohách, kde se nacházely vlhké louky. Po jejich rozorání se adaptovala na pole nebo se přesunula na podhorské

louky. Jde o nápadného, kontrastně zbarveného ptáka s chocholkou na hlavě. Hnízdí na loukách poblíž vodních ploch, malých vodních toků nebo mokřadů. Jinak využívá ke hnízdění hojně pole, kde ovšem jsou velké ztráty při hnízdění. Od poloviny 70. let až do konce 80. let 20. století došlo u nás k enormnímu snížení početnosti.

U čejky je známa tzv. polygynie – hnízdění více samic v teritoriu jednoho samce. Na Písecku byl tento jev zjištěn u 46 % samic (Šálek, 1995). Naše čejky zimují na Atlantském pobřeží Evropy a na pobřeží Středozemního moře včetně severní Afriky.

Pokud se týká Valašska, snížení početnosti je patrné i zde. Dřívější stavy před cca 50 lety ovšem nebyly podchyceny, takže nelze přesně stanovit procentuální úbytek lokalit výskytu ani celkové početnosti. Čejka se vyskytuje na Kelečsku, v okolí Valašského Meziříčí a Lešné v nivě Bečvy, v údolí Rožnovské Bečvy u Stříteže nad Bečvou a Hrachovce, také v údolí Vsetínské Bečvy u Jablůnky, rovněž v okolí Horní Lidče a Lačnova. Většinou ovšem v polích. Početnost druhu v okrese Vsetín byla na přelomu století odhadována na 70–90 párů (Pavelka, Trezner a kol., 2001). Nyní se ovšem zdá, že její početnost enormně klesla.

Dalším zajímavým zástupcem ptáků vyskytujícím se na loukách a pastvinách Valašska je **kalous ušatý** (*Asio otus*). Jde o sovu a tedy ptáka s noční aktivitou, který se ozývá v nižších polohách již v únoru. Hlas samce je velmi hluboký – jde o tlumené krátké houknutí. V toku se ozývá různými štěkavými a naříkavými zvuky a tleskáním křídly. Kalous je štíhlá sova se světle žlutohnědým základním zbarvením a podélnými, tmavě hnědými skvrnami. Na hlavě má výrazná ouška. Vyskytuje se hlavně v nižších a středních polohách, se zvyšující se nadmořskou výškou příhodné prostředí ubývá. V Beskydech jsem jej pozoroval v hnízdní době i na vrcholu Radhoště. Dle výsledků kroužkování jde o druh převážně stálý až přelétavý, z menší části je naše populace tažná. Táhne ve velkém rozptýlu od Z po JV do Německa, Rakouska a Maďarska. Hnízdí na okrajích lesů, ale také v remízích nebo skupinách stromů. Hnízdo si nestaví ani ho neupravuje. K hnízdění využívá stará hnízda dravců, vran, strak, veverek nebo holubů. Vzácně hnízdí také na zemi nebo v dutinách stromů. Hnízdo využívá více let. Hnízdí v nižších polohách již od února až do května. Potravou kalouse jsou především drobní hlodavci, hlavně hraboši, v menší míře pak myšice a myši. Přes 90 % potravy tvoří hraboš polní, při nízkých stavech tohoto hlodavce se zvyšují podíly ostatních složek potravy – mnohdy se zvyšuje podíl ptáků nebo myšic, v rybníkatých krajinách i obojživelníků.

Kalous je poměrně věrný svému hnízdišti – více než 70 % dospělých ptáků bylo odchyceno do 10 km od hnízdiště, většina mláďat se usazuje do vzdálenosti 30 km od hnízdiště.

Exotického zjevu je další obyvatel pastvin – **dudek chocholatý** (*Upupa epops*). I když jeho hnízdění není na Vala-

Chřástal polní (*Crex crex*) (Foto L. Boucný)

Čejka chocholatá (*Vanellus vanellus*) – hnízdo s vejci (Foto L. Boucný)

Dudek chocholatý (*Upupa epops*) (Foto D. Boucný)

sku zatím potvrzeno, jsou známa jeho pozorování z hnízdního období v přírodním prostředí i z posledních let. Nejčastěji se s ním ovšem v našem regionu setkáte na jarním tahu v dubnu.

Jde o ptáka velikosti hrdličky, ovšem s delším krkem, s dlouhým tenkým zobákem a nápadnou chocholkou s černými konci, jež je občas vztyčována a rozevírána. Celkově je pták zbarven plavě červenohnědě, křídla i ocas jsou příčně černě a bíle pruhovány. Vyskytuje se na pastvinách a v sadech s nízkou intenzitou hospodaření. Charakteristický je jeho hlas, tři až pět slabičné „up-up-up“. Druh hnízdil u nás nehojně, až pravidelně a z mnoha míst vymizel po roce 1950 v souvislosti s intenzivním zemědělstvím a jím doprovázenou nadměrnou chemizací prostředí. Nyní hnízdí hojněji jen v některých oblastech jižní Moravy (Břeclavsko, Hodonínsko). Potravou dudka je hmyz, především jeho larvy, hlavně brouci, dvoukřídla, blanokřídla a další bezobratlí jako pavouci, stonožky nebo žížaly. Dudek vlastní hnízdo nestaví, ale hnízdí v dutinách stromů, někdy i v dutině mezi kořeny stromu na zemi. Poslední hnízdění druhu na Valašsku bylo prokázáno v Halenkově – Lušové v roce 1977, další hnízdní výskyty jsou známy z pozdějších let i po roce 2000 z Velkých Karlovic, Karolinky, Janové a Huslenek (Pavelka, Trezner 2001 a vlastní zjištění).

Krutihlav obecný (*Jynx torquilla*) je poněkud zvláštní pták řadící se k datlovitým. Jeho peří je husté a měkké, zbarvením podobné peřím sov. Základní zbarvení je šedohnědé s příčným mramorováním a skvrněním, které je na horní části těla výraznější. Pták je velikosti vrabce, ovšem s delším ocasem. Hlavou je schopen otáčet v úhlu 360°, což dobře znají kroužkovatelé, kteří jej měli možnost odchytit do sítě. Od této vlastnosti pochází i jeho jméno. Na jaře na sebe samci odborníky upozorní výrazným hlasem sestávajícím z dlouhé řady nařikavých a postupně stoupajících tónů „kje-kje-kje-kje-kje-kje“. Oproti datlům, k nimž je řazen, je jeho zobák velmi malý. Obývá otevřenou krajinu s lesíky a skupinami stromů. Jelikož jeho hlavní potravou jsou mravenci, upřednostňuje prostředí s krátkou a řídkou bylinnou vegetací, tedy extenzivně využívanou zemědělskou krajinu a hlavně suchá a osluněná místa. Louky a pastviny využívá spíše jako zdroje potravy, ale hnízdí v sadech, skupinách stromů, alejích a lesíčkách v jejich sousedství. Je

to tažný druh – naši ptáci zimují v Africe jižně od Sahary, ale také ve Středomoří. Hnízdí ve stromových dutinách a je snadné jej přilákat i do budky. Početnost v okrese Vsetín se odhaduje na 30–50 párů.

Dalším zástupcem datlovitých vyskytujícím se na loukách a pastvinách je **žluna zelená** (*Picus viridis*). Jde o poměrně známého ptáka i mezi laiky, který se svým nápadným hlasem projevuje od jara až do podzimu. Hlas zní jako „glyglyglyglygly...“, přičemž hlas samice je podobný, ale méně výrazný. Jde o druh stálý. Zbarvení je svrchu živě zelené, spodina je světle žlutozelená a na hlavě samců je červená čepička, červené jsou rovněž vousy. U samic jsou vousy celé černé. Velikostně je žluna podobná hrdličce. Hnízdí spíše v nižších polohách a v pahorkatinách v otevřené krajině se sady, lesíky a alejemi. Hnízdo mívá výhradně ve stromových dutinách, často používá jednu dutinu po několik let. Dutiny si vydlabává pouze v ztrouchnivělých a nahnilých kmelech. Jako u předešlého druhu, i u žluny zelené jsou hlavní potravou mravenci a jejich kukly. Jde především o druhy vyskytující se na loukách a pastvinách. Vydlabávají mraveniště a při získávání potravy využívají svůj až 10 cm dlouhý jazyk. Pokud je v hnízdě žluny 7 mláďat, tak za dobu hnízdění spotřebují až 1,5 milionu mravenců a jejich kukel. Vzácně konzumuje také jiný hmyz, žížaly a měkkýše. V zimě dokáže vyklouvat v zemi až 12 cm hluboké jamky a dostat odtud přezimující živočichy.

Literatura

HUDEC, Karel – ŠTASTNÝ, Karel a kolektiv. Fauna ČR sv. 29/2 Ptáci – Aves. Díl II/1–2. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Academia, 2005.

PAVELKA, Jan – Trezner, Jiří a kolektiv. *Příroda Valašska (okres Vsetín)*. Český svaz ochránců přírody ZO 76/06. Vsetín: Orchidea, 2001.

PAVELKA, Jan – KŘENEK, Daniel – VAŠÁT, Aleš. Zprávy z výzkumu populace chřástala polního (*Crex crex L.*) a křepelky polní (*Coturnix coturnix L.*) v okrese Vsetín v jednotlivých letech, Ms, 30 s. ZO ČSOP 76/06 Orchidea, 1996–2001.

PLESNÍK, Jan. Ekologie synantropní populace poštolky obecné (*Falco tinnunculus*). Dravci 1985. *Sborník přednášek*, Přerov: 1987, s. 161–192.

ŠTASTNÝ, Karel – BEJČEK, Vladimír – HUDEC, Karel. Atlas hnízdního rozšíření ptáků v České republice 2001–2003. Praha: Aventinum, 2004.

■ Lom v meziválečném období (Archiv V. Hrubého)

■ Jezero v Kurovickém lomu v roce 2009 (Foto D. Trávníček)

parkování aut přímo u vody, vandalismus a rozdělování ohňů. Od roku 2005 patří Kurovický lom mezi evropsky významné lokality. Hlavním důvodem ochrany je výskyt evropsky významných druhů obojživelníků, čolka velkého a kuňky žlutobřiché.

Pravděpodobně už v roce 1999 kdosi, zřejmě v dobré víře, že do vody přece patří nějaké ryby, do jezírka vysadil okouny a štiky. Ale cesta do pekel bývá dlážděna dobrými úmysly. Dravé ryby ve zdejší živinami chudé vodě nenašly dostatek potravy, a tak začaly decimovat populace obojživelníků a jejich vývojová stádia. To se brzy projevilo jejich dramatickým úbytkem. Odlovit ryby z jezera již prakticky není možné, a tak ochránci přírody v roce 2002 v jeho blízkosti vyhloubili sérii čtyř tůní a později ještě hrází oddělili mělkou část jezera na jižním okraji lomu. Díky tomu tu obojživelníci dále prosperují.

Brzy vešlo ve známost, že v lomu vzniklo jezero s průzračnou vodou a v letních měsících tu začala být tlačenička jak na plovárně. Ono samotné koupání by snad příliš neškodilo, ale návštěvníci po sobě zanechávali hromady odpadků. Někteří přijížděli autem až k jezeru, tu a tam si zde někdo své vozidlo i umyl. Počet návštěvníků strmě rostl, i přestože koupání představovalo jisté riziko. Nebylo oficiálně povoleno a také nestabilní severovýchodní strmá stěna nádrže byla a stále je nestabilní.

Příroda a lidé v Kurovickém lomu

Dušan Trávníček – Jan Husák – Lukáš Spitzer

Kurovický lom je zajímavou lokalitou, která je cenná nejenom výskytem ohrožených druhů rostlin i živočichů, ale zejména oboustranně výhodným soužitím přírody a lidí. Lokalita se stala cílem návštěvníků z širokého okolí díky své jedinečné atmosféře, přírodní pestrosti a jezírku s průzračnou vodou. Poblíž nekonečných lánů zemědělské půdy tu máme místo, které připomíná scénérie z dobrodružných filmů o indiánech. Duše romantiků a snílků tu jihnou, na své si ale přijdou i přírodovědci. Regionálně vzácné druhy rostlin a živočichů zde totiž hledají to samé co lidé. Aktivní využívání lokality pro rekreaci je pozitivem – umožňuje a též financuje aktivní péči o zdejší

přírodu a chrání tak lom před neradostným osudem mnohých obdobných míst, jejich zarůstáním a postupnou ztrátou přírodní pestrosti.

Místo vděčí za svůj vznik těžbě vápence, kterému místní říkali kurovina. Na Kroměřížsku se jedná o ojedinělý výstup nepřilíh rozsáhlého tektonického vápencového útržku na čele pískovcových flyšových příkrovů. Vápenec se v Kurovickém lomu začal těžit někdy před rokem 1840. Již na historických mapách z tzv. druhého vojenského mapování Rakouska-Uherska je zakreslena koňská železniční dráha, po které se vytěžený materiál dopravoval ke zpracování do Tlumačova. Od konce 60. let 20. století už byla těžba v postupném útlumu. Dříve odtěžené plochy v jihozápadní části areálu byly postupně zavezeny hlušinou a ponechány samovolnému vývoji. Ve druhé polovině 80. let 20. století se dobývání horniny začalo odehrávat v tzv. jámové etáži. Těžební prostor se tak dostal pod úroveň spodní vody, která musela být čerpána a odváděna příkopem směrem k Tlumačovu. Postupně zde vznikla prohlubeň o rozměrech přibližně 120 × 50 × 12 metrů. V roce 1996 se přestala voda odčerpávat a jáma se začala zaplňovat čistou průsakovou vodou. Hned v následujícím roce se ve vzniknuvším jezírku objevili v hojném počtu nejen čolci, ale též lidští koupánictví návštěvníci. Těžba v lomu byla oficiálně ukončena v roce 1998 a již 1. dubna 1999 byl Kurovický lom vyhlášen jako přírodní památka o rozloze 15,12 ha. Bezprostředně po vyhlášení přírodní památky bylo koupání v lomu zakázáno, nicméně zákaz byl soustavně porušován. Objevily se také černé skládky,

K radikální změně došlo v roce 2012. Pozemky, na kterých se rozkládá chráněné území, zakoupil M. Zelina. Nový majitel byl k požadavkům ochrany přírody a místních obyvatel velice vstřícný. Nejenže změnou plánu péče legalizoval koupání při dodržování nastavených pravidel, ale nechal i na své náklady lokalitu vyčistit od odpadků. Jeho následující krok se zpočátku u mnoha lidí setkal s nevolí, a sice když celý areál oplotil a vstup umožnil pouze na jednom místě – branou na cestě směrem od Tlumačova. Navíc v letních měsících i v nočních hodinách byla na místě služba, která prostor neustále monitorovala. S tímto opatřením také souviselo zavedení vstupného, které přece jenom poněkud zmírnilo turistický tlak na tuto cennou lokalitu. Po většinu roku to bylo symbolických 20 Kč, které se během července a srpna pro dospělé návštěvníky zvýšilo na 50 Kč. Je důležité podotknout, že cílem ochrany přírody rozhodně není toto místo izolovat od návštěvníků. Naopak, ti, kteří se chtějí potěšit jedinečnou atmosférou této lokality a navíc se třeba i trochu poučit, jsou vítáni.

Význam lomu v krajině

V ještě nedávno minulých dobách byl proces těžby nerostných surovin vždy hodnocen pro krajinu a přírodu jako velmi negativní. Při zohlednění panující reality zarůstání krajiny je však opak pravdou. Bez odtěžení horniny by nikdy nevzniklo toto unikátní místo sloužící dnes nejen k rekreaci, ale které je také zároveň cenným útočištěm pro přírodu v jinak sterilní zemědělské krajině. Těžba sice způsobovala narušení krajiny a do jisté míry i ztrátu některých rostlin a živočichů, ale vždy zde přežilo dostatek jedinců, kteří mohli další rok založit nové pokolení. Pohyb těžkých vozidel, hrubé mrzačení přírody rypadly, odstřely a existence lomu samotného udržuje osluněné odhalené kameny a půdu, brání zarůstání lokality. V lomech, které beznadějně zarostly stromy a keři, totiž nežije tolik chráněných druhů jako v těch činných a pravidelně jizvených. Těžba je tak pro přírodu s odstupem času vlastně pozhánáním.

Podíváme-li se dnes na Kurovický lom z ptáčích perspektiv, jeví se nám jako ostrov v moři polní, intenzivně zemědělsky využívané krajiny, od které jej odděluje úzký lesní lem. Když si připomeneme, k jakým změnám v naší zemědělské krajině došlo především ve druhé polovině 20. století, tak je význam tohoto místa zřejmý. Rozorávání mezí, spojování pozemků, používání nadměrných dávek umělých hnojiv a pesticidů na ochranu užitkových plodin, to vše mělo za následek vymizení některých dříve docela běžných rostlin a živočichů. Některé druhy z krajiny zcela zmizely, jiné se ukryly – do lomu plného prachu a těžkých těžebních strojů. Zde přecházely specializovanější druhy, které nemají v běžné krajině šanci na přežití.

Není to zdaleka ojedinělý případ. Celá řada chráněných území v České republice byla vyhlášena na místech někdejších lomů. Odborníci na toto téma dokládají, že za jistých podmínek může lomová těžba